

BADIIY ASARDA RAHBAR OBRAZINING NUTQIY PORTRETI VA USLUBIY VOSITALARI

Abdiyeva Madina

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17498862>

Annotatsiya. Mazkur tezisda badiiy asarda rahbar obrazining nutqiy portreti, uning individual uslubi, leksik-semantik boyligi va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Rahbar nutqi badiiy matnda shaxsning ijtimoiy mavqeini, psixologik dunyoqarashini, boshqaruv madaniyatini hamda muallifning ideologik pozitsiyasini ifodalovchi vosita sifatida yoritiladi. Tadqiqotda lingvopragmatik, sotsiolingvistik va stilistik yondashuvlar uyg'un qo'llanilgan bo'lib, rahbar obrazining nutqida illokutiv maqsad, perllokutiv ta'sir, ritorik strategiya va estetik ifoda birligining o'zaro bog'liqligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: rahbar nutqi, obraz, badiiy matn, lingvopragmatika, uslub, ritorik vosita, illokutiv maqsad, perllokutiv ta'sir, nutqiy portret, badiiy ifoda.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy matnning kommunikativ mohiyatini tahlil qilish tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq masalaga aylandi [1]. Badiiy asarda personaj nutqi, ayniqsa rahbar obrazining nutqi, matnning semantik va g'oyaviy tuzilishida muhim rol o'ynaydi. Chunki rahbar personaj so'zlari orqali muallif ijtimoiy muhitni, tarixiy davr ruhini va insoniy qadriyatlarni ifodalaydi [2].

Rahbar nutqi o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy mas'uliyat va yetakchilik pozitsiyasini mujassam etadi. U hokimiyat, ishonch, birdamlik, fidoyilik kabi konseptlarni til vositasida namoyon etadi. Shuning uchun rahbar obrazining nutqini tahlil qilish nafaqat stilistik, balki lingvopragmatik tahlilni ham talab etadi [3].

J. Ostin va J. Syorl tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi badiiy asarlardagi rahbar nutqining ta'sirchanlik mexanizmini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [4]. Unga ko'ra, har bir nutq akti illokutiv maqsad (so'zlovchining niyati) va perllokutiv ta'sir (tinglovchiga ko'rsatilgan real ta'sir)dan iborat. Masalan, "Biz bu yo'ldan qaytolmaymiz", "El manfaatini himoya qilish — bizning burchimiz!" kabi nutqiy birliklar rahbarning buyruq yoki motivatsion maqsadini bildiradi, shu bilan birga tinglovchilarni ruhlantiruvchi, harakatga undovchi perllokutiv ta'sirni amalga oshiradi [5].

M. Baxtinning dialogik nutq haqidagi g'oyalari rahbar obrazining tahlilida ham dolzarbdir. Unga ko'ra, har bir nutq — bu dialogning davomidir, unda ijtimoiy mavqe, muhit, maqsad va masofa ifodalanadi [6]. Shu nuqtayi nazardan, rahbarning nutqi nafaqat o'z fikrini bildirish, balki boshqalar bilan muloqotga kirishish, ularning munosabatini shakllantirish jarayonidir. Rahbar obrazining

nutqiy portreti leksik, sintaktik va stilistik darajada shakllanadi. Leksik jihatdan rahbar nutqida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar — fidokor, halol, mas'ul, jipslik, yurt, xalq kabi so'zlar ustuvor [7]. Sintaktik jihatdan esa rahbar nutqi ko'pincha emotsional ta'sirga ega bo'lgan gap turlari (buyruq, undov, ritorik so'roq) orqali ifodalanadi. Bu vositalar nutqning irodaviy kuchini oshiradi, rahbar obrazining qat'iyatli, lekin insonparvar qiyofasini yaratadi. Uslubiy jihatdan rahbar nutqi ko'pincha ritorik vositalar bilan boyitiladi: parallelizm, takror, antiteza, metafora, gradatsiya [8]. Masalan, "Har kim xalq uchun ishlasa, xalq ham uni yuksaltiradi", "Bugungi fidokor mehnat — ertangi farovon hayot garovi" kabi birliklar semantik parallelizm orqali ta'sirchanlikni kuchaytiradi. Rahbar nutqining yana bir muhim xususiyati — bu etik ohang va nutq madaniyatidir. Rahbar obrazlari ko'pincha o'z fikrini hurmat, sabr va mantiq bilan ifoda etadi. Ularning nutqida so'z bilan amal birligi, halollik, samimiyat, va'z va nasihat ohangi birlashgan [9]. Shu jihatdan badiiy matnda rahbar nutqi shunchaki so'zlar yig'indisi emas, balki axloqiy pozitsiya va yetakchilik falsafasining ifodasidir. O'zbek adabiyotida rahbar obrazining nutqiy xususiyatlari keng ko'lamda uchraydi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asaridagi Otabek obrazida rahbarlik nutqi odob, mantiq, mulohaza va insonparvarlik bilan uyg'unlashgan. Odil Yoqubovning "Ko'hna dunyo" romanida esa rahbar obrazining nutqida ijtimoiy adolat, halollik va xalqparvarlik g'oyalari yetakchi o'rinda turadi [10]. Bunday qahramonlarning nutqi o'quvchiga nafaqat badiiy zavq, balki ma'naviy ibrat ham beradi. Lingvopragmatik jihatdan qaraganda, rahbar obrazining nutqi kommunikativ ustunlikka ega. U o'z auditoriyasiga ta'sir o'tkazish, ularni ishontirish, ruhlantirish va yo'naltirish uchun til birliklaridan samarali foydalanadi [11]. Shuningdek, badiiy kontekstda rahbar nutqi muallifning ijtimoiy mafkuraviy qarashlarini ifodalovchi vositaga aylanadi. Demak, rahbar nutqining badiiy tahlili — bu personaj tili, uslubi, maqsadi va ijtimoiy pozitsiyasi orqali butun asarning g'oyaviy yo'nalishini anglashga yordam beruvchi ilmiy jarayondir [12]

Rahbar obrazining nutqiy portreti badiiy matnda shaxsning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqei, ma'naviy fazilatlarini va muallif g'oyasi bilan bevosita bog'liq. Uning nutqi nafaqat dialogik vosita, balki badiiy-estetik, ijtimoiy va ma'naviy mazmun tashuvchi lingvokulturologik hodisadir. Rahbar nutqining tahlili adabiyotda insoniy fazilatlar, yetakchilik madaniyati va milliy qadriyatlarining ifodasini yanada chuqurroq ochib beradi.

Bunday tahlil o'zbek tilshunosligiga yangi ilmiy yo'nalish — badiiy lingvopragmatikani shakllantirishga xizmat qiladi. Rahbar nutqining leksik-

semantik tizimi, uslubiy tuzilishi va ta'sirchanlik strategiyalarini o'rganish adabiy matnni chuqur tahlil qilishning samarali yo'li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. — Moskva: Iskusstvo, 1979.
2. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York: Harcourt, 1921
3. Fairclough N. Language and Power. — London: Longman, 1989.
4. Searle J. R. Speech Acts. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
5. Van Dijk T. A. Discourse and Power. — London: Palgrave, 2008.
6. Xudoyberganova D. Tilshunoslikda pragmatik tahlil asoslari. — Toshkent: Fan, 2013.
7. Qodirov P. Uch ildiz. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982.
8. Madaliyeva D. Nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
9. Odil Yoqubov. Ko'hna dunyo. — Toshkent: Sharq, 1996.
10. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2017.
11. Ismatova Sh. A. Siyosiy nutqlarning lingvopragmatik tahlili. — Qarshi: Qarshi davlat universiteti, 2024.
12. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.